

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE TÜRKİYE’DE TARIMSAL MAKİNE VE EKİPMANLARIN MODERNİZASYONU 1948-1960

Modernization of Agricultural Machinery and Equipment in Turkey in The Historical Process 1948-1960

Doç. Dr. İbrahim İNCİ

Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa, Türkiye. ibrhminci@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
04.01.2022

Kabul/Accepted:
09.02.2022

Sayfa/ Page:
142-154

[mecmua.1053372](https://doi.org/10.15013/mecmua.1053372)

Öz

Türkiye’de incelediğimiz dönemde tarımın modern makine ve aletlerle donatılması politikası siyasi otoriteler tarafından büyük bir kararlılıkla sürdürülmüştür. Bunun sonucu özellikle 1950’den itibaren ülke tarımında hızlı bir makineleşme sürecine girilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında gıda maddeleri, özellikle de hububat kıtlığı yaşandığı için tarımsal üretimi artırmak yaşamsal bir öneme sahipti. Bu dönemde ekilemeyen toprakların tarıma açılabilmesi ve tarımda üretimi artırmak ülkedeki mevcut organik güçlerle mümkün olmadığından hükümetler makineleşmeyi bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.

Tarımda mekanizasyon ve ileri teknoloji kullanılması ise üretimdeki verimliliği, diğer bir deyişle üretim girdileri başına çıktılarının daha fazla olmasını sağlamakla birlikte, ürün kalitesini de iyileştirmektedir. Bu nedenle makineleşme sayesinde tarımsal üretim arştı sağlayarak nüfusumuzu besleyebilmek, diğer sektörlere kaynak sağlayabilmek, ulusal gelirimizi artırmak ve döviz geliri sağlamak, her zaman olduğu gibi incelediğimiz dönem için de, Türkiye’nin öncelikli hedeflerinden biriydi.

Çalışmamızda Türkiye tarımında mekanizasyonun 1948’den itibaren başlatılma nedenleri, makineleşmenin seyri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Ele aldığımız dönem öncesi ülkemiz tarımında makineleşme konusu hakkında da bilgi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Tarım, Makineleşme, Çiftçi, Traktör.

Abstract

During the period we studied in Turkey, the policy of equipping agriculture with modern machines and tools was maintained with great determination by the political authorities. As a result, a rapid process of mechanization was introduced in the country's agriculture, especially since 1950. Increasing agricultural production was vital as the years of World War II saw shortages of foodstuffs, especially cereals. During this period, governments saw mechanization as a necessity, as it was not possible to open up cropland lands to agriculture and increase production in agriculture with the existing organic forces in the country.

The use of mechanization and advanced technology in agriculture ensures productivity in production, in other words, greater output per production input, but also improves product quality. Feeding the population by providing an increase in agricultural production thanks to mechanization, increasing national income and providing foreign exchange income was one of the priority goals of Turkey for the period we are studying, as always.

In our study, the reasons for the initiation of mechanization in Turkish agriculture since 1948, the course of mechanization and its consequences were emphasized. Before the period we discussed, information about the subject of mechanization in our country's agriculture was also presented.

Keywords: Turkey, Agriculture, Mechanization, Farmer, Tractor

Atıf/Citation: İnci, İ. (2022). Tarihsel süreç içinde Türkiye’de tarımsal makine ve ekipmanların modernizasyonu 1948-1960. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(13), 142-154

Sorumlu Yazar/Corresponding: Doç. Dr. İbrahim İNCİ

Çatışma Beyanı/Conflict Statement: Makalenin yazar/yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Giriş

Günümüz dünyasında, her ekonomik faaliyette makine kapitalinin kapsadığı yer giderek önem kazanmakta ve hatta en önemli yeri almaktadır. Tarımsal faaliyetlerin de bu eğilimin dışında kalması düşünülemezdi. Genel olarak makineleşmeden anlaşılan, tarımsal işletmelerde veya çiftçinin evinde insan ve hayvan enerjisinin yerini makine enerjisinin yani mekanik enerjinin almasıdır. Tarımın makineleşmesinin sembolü traktördür. 1930'lu yıllardan itibaren traktör sayısında dünya çapında büyük bir artış olmuştur. Bu yıllarda her iş için lâstik tekerlekli traktörler geniş ölçüde yaygınlaşmıştır. 1930 ve 1953 yılları arasında dünyadaki traktör adedi beş kat artmıştır (Anker, 1956, s. 21).

Traktör toprak işleme, tarlayı hazırlama ve ekme işlemlerini hızlı ve daha iyi şekilde yaptığı gibi diğer bakım işlemlerini ve hasat ve harman işlerini yapmakta kullanılmaktadır. Her iki dünya savaşının neden olduğu emek kıtlığı makineleşmenin tarımda yerleşmesine ve aynı zamanda var olan makinelerin geliştirilmesine ve yeni makinelerin icadına olanak sağlamıştır. Tarımsal üretimde makine kullanarak toplam ürünü artırmak amacı güdülmektedir. Makinelerin kullanılması tarımsal işçilerin saat veya gün başına aldıkları ürünü arttırmakta, yani tarımda işin verimliliğini yükseltmektedir. Diğer yandan makineler işin daha mükemmel ve zamanında yapılmasını sağlayarak verim artışına katkı sağlamaktadır. Tarımda makinelerin kullanımı büyük ölçüde işçi tasarrufu sağladığından tarım dışı sektörlerin emek ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olur. Tarımın makineleşmesi çoğu zaman üretim masraflarını azaltmak, tarımsal üretim ve iş hacmini genişletmek imkânı yaratmaktadır. Makineleşmenin sağladığı bu avantajlar, özellikle maliyetin düşürülebilmesi tarımda makinelerin kullanılması için önemli bir teşvik edici öğedir (Aktan, 1954, s. 17). Makinelerin tarım için vazgeçilemez nitelikte oluşu incelediğimiz dönemde dünya ölçeğinde tarımın modern makine ve ekipmanlarla donatılmasını teşvik etmiştir. Birçok ülke yabancı kaynaklardan elde ettikleri kredilerin önemli bir bölümünü tarım makineleri satın alımına tahsis etmişlerdir (Anker, 1956, s. 27; Ulus, 2.7.1949).

Ancak, tarımda makineleşme belirli bir işletme büyüklüğünü gerektirmektedir. Küçük işletmeler için birçok tarım makinesi ekonomik olmaktan uzaktır. Çünkü bu alanda daha gelişmiş ve daha karmaşık makinelere başvurma mecburiyeti ortaya çıkarken, bu pahalı makinelerin yıpranma payının karşılanması güçleşmektedir (Dinler, 1996, s. 173). Bu nedenle Tarım Bakanları Cavit Oral ve Nedim Ökmen'in farklı zamanlarda yaptıkları açıklamalardan anlaşıldığına göre ele alınan dönemde Türkiye'de pahalı tarım makineleri yalnızca büyük ve orta büyüklükteki işletmelere tahsis edilmiştir (Vatan, 1949, Mayıs 5; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), 28.2.1952, s. 1134).

Ele alınan dönemde, tüm ülkelerin tarım sektöründe makineleşmenin hızlı bir şekilde geliştiği görülmüştür. Tarımda kullanılan mekanik ve organik güçler, çekim gücü birimiyle ifade edilerek, birbiriyle karşılaştırıldığında, 1940 yılına doğru ABD tarımında traktörden yararlanarak sağlanan gücün, çeki hayvanlarından yararlanarak sağlanan gücü aşmaya başladığı tespit edilmiştir. Bu gelişme düzeyine İngiltere'de 1948, Batı Almanya'da 1953, Fransa'da 1957 ve Sovyet Rusya'da 1965 yılında erişilmiştir. Türkiye'de ise bu gelişmişlik düzeyine 1970'lerin sonlarında ulaşılmıştır (Tekelioğlu, 1983, s. 103).

Tarımda makineleşmenin yaygınlaşması traktörle birlikte olmuştur. Bu alanda yolu Amerikalılara açmıştır. İlk traktör 1905 yılında piyasaya çıkmıştır. Avrupa'da ise güçlü traktörlerin tarıma girmesi oldukça güç olmuş ve ancak büyük işletmelerde kullanılmıştır. ABD'de 1935 yılında 1 milyon traktör varken, bu rakam 1955 yılında 5 milyona, Rusya'da 1939 yılında hiç traktör yokken, 1964'de 1,5 milyona, Fransa'da 1939'da 300 bin traktör varken, bu rakam 1960'da 650 bine, 1964 yılında da 950 bine yükselmiştir (Dinler, 1996, s. 174-175). Türkiye'de ise, Fransa'nın 1939 yılında ulaştığı traktör sayısına ancak 1977 yılında erişilebilmiştir (Tekelioğlu, 1983, s. 102). Türk tarımında makineleşme gerçek anlamıyla 1950'den itibaren başlamıştır (Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi, 1968, s. 27). Gerçi bu tarihe kadar gerek Osmanlıların son dönemlerinde ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında makineleşme konusunda bir takım çabalar sarf edilmiştir. Ancak, bu girişimler bazı bölgeler dışında pek başarılı olmamıştır (Çanak, 2017, s. 501). Bu çalışmada, 1950-1960 döneminde tarımda makineleşme konusunu incelemeye başlamazdan önce, Türkiye'de makineleşmenin tarihi gelişimi hakkında bilgi verilecektir.

1.1948 YILINA KADAR TÜRKİYE TARIMINDA MAKİNELEŞME

Türkiye’de öküz ve sabanla yapılan tarımdan, modern ziraat alet ve makineleriyle yapılan tarıma geçişin ilk izleri 1875’lere kadar gitmektedir. Edirne ve Aydın vilayetlerinde Müslüman olmayan Osmanlılara ait büyük çiftliklerde Fransızların Bajak ve Braban tipi pullukları kullanılmaya başlanmıştı. Ayrıca, Balıkesir ve Adana’ya gelen Tatar ve Çerkez göçmenleri atla çekilen pulluk kullanımını beraberlerinde bu yörelere getirmişlerdi. Hafif demir pulluklar 1902’de İzmir ve 1908 yılında Akşehir’de üretilmeye başlanmıştı (Tekeli ve İlkin, 1988, s. 82). Pulluğun girdiği bu yıllarda saban olduğu gibi kalmamış, muhtemelen pulluğun kullanıma girişinin etkisiyle değişikliğe uğramış ve gelişmiştir (Gökgöl, 1935, s. 216).

Lokomobillerle çekilen buharlı pulluklar ilk kez 1885 yılında Adana ve Silifke’de kullanıma girmiştir. I. Dünya Savaşının başladığı yıllarda Türkiye’nin sınırları içinde 35 tek 25 çift buharlı pulluk bulunmaktaydı (Faik, Ağustos 1934, s. 241). Türkiye’de ilk orak makinesi Silivri ve Çorlu arasındaki çiftliklerde kullanılmıştır. Aydın, Trakya, Bursa, Balıkesir, Konya ve Adana’da bulunan orak makinelerinin sayısı I. Dünya Savaşı arifesinde 11000’e ulaşmıştı (Faik, Eylül 1934, s. 268). Harman makineleri olan batöz, ülkeye ilk olarak Trakya’daki bir Türk çiftçisi tarafından 1879’da getirilmişti. 1914’de gelindiğinde Türkiye sınırları içinde batöz sayısı 367’ye çıkmıştır. Bunların daha çok Trakya, Ege ve Adana’da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Tekeli ve İlkin, 1988, s. 83). Ancak, uzun yıllar devam eden I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde henüz yaygınlaşamayan makineleşme hareketinin durakladığı hatta gerilediği söylenebilir. 1920’lerde Türk köylüsünün %20’si üretim araçlarından yoksun bulunmaktaydı. Bu tarihte üretim araçlarına sahip olan aileler için dahi aile başına ancak bir karasaban düşmekteydi. Kısaca, Milli Mücadele yıllarında Türk tarımı geri bir teknik temele dayanmaktaydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında makineleşmeyi teşvik politikasında üç önemli uygulama göze çarpmaktadır. Bunlar; büyük çiftçiler ile makine kullanan yardımcıların askerlikten muaf tutulması, makinelerde kullanılan akaryakıt ve kimyasal girdilere gümrük muafiyeti uygulanması ve devlet malı traktörlerinin büyük çiftçilere elverişli şartlarla kiralanmasıydı (Silier, 1981, s. 18-19). Bu dönemde bir yandan devlet, numune çiftlikleri, tarım okulları ve istasyonlarında yeni alet ve makineler kullanarak örnek olmaya çalışırken diğer yandan bu makineleri satın almak ve kullanmak isteyen çiftçilere yukarıda belirtildiği türden gümrük muafiyetleri ve bazı kolaylıklar sağlamıştır. Ziraat Vekâleti aracılığı ile ithal edilen makineler, Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un da ifade ettiği gibi memlekette birçok çiftçi toprağı olduğu halde sermaye malına, yani toprağını sürececek hayvana veya traktöre, pulluk ve diğer tarımsal ekipmanlara, sahip olmadığı için gerekli tarımsal faaliyetleri yürütememekteydi (TBMM ZC, 30.12.1922, s. 110). Ülke tarımının gelişmesi için öncelikle çiftçinin bu sermaye malı ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Türkiye’ye daha çok sayıda traktör ve ziraat aletin ithal edilebilmesi için bir Amerikan firması olan Chester grubu ile bir anlaşma yapılmış, Alet ve Edevat-ı Ziraiye Şirketi kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu anlaşma yürürlüğe girmemiştir (Bilmez, 2000, s. 265-266). 1926 yılında çıkan 752 sayılı yasayla, traktör, motorlu pulluk, biçer-döver, kamyon ve kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için “mevadd-ı müşteile rüsumu tazminatı” ödenmesi kabul edilmiştir. Bu kanun gereğince tarımsal faaliyetlerde harcanan akaryakıttan alınan vergi iade edilmiştir. 1927 yılında Ziraat Vekâleti Bütçesi ancak 3 milyon 722 bin lira iken, makine kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 devresinde 6,5 milyon lira tazminat ödemiştir. Öte yandan, Devlet tarımda makineleşmeyi teşvik amacıyla, makineyi kullanacak ve tamir edecek personeli yetiştirmek için tarım ve makinist okulları açmıştır (Aktan, 1954, s. 37; Avcıoğlu, 1969, s. 229). Yine makineleşmeyi yaygınlaştırmak için, Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra Ziraat Bankası 70 traktör almış ve bunların 40 tanesini çiftçilere dağıtmış; 30 adedini de banka kendisi işletmeye koymuştur. 1923-1924 yıllarında 486’sı devlet malı olmak üzere 501 traktörün bulunduğu belirtilmektedir (Silier, 1981, s. 20). 1927 Ziraat Sayımına göre ise, Türkiye’de bulunan bütün tarım makineleri 15 711 olarak tespit edilmiştir. Bu tarım makinesi tanımı içine traktör, çayır makinesi, tırmık, mibzer, biçer-bağlar, harman makinesi ve triyörler girmektedir (1927 Tarım Sayımı, 1970, s. 101). Bu dönem aynı zamanda tarım ürünleri fiyatlarının nispeten elverişli olduğu yıllardır. Tütün, fındık, yapağı gibi ürünlerin ihraç fiyatlarında %100’ün üstünde, pamukta %50 civarında bir artış olmuştur. Fiyatlarda görülen bu artış, tarımda makineleşmeyi teşvik eden önemli bir unsurdur (Aktan, 1954, s. 37; Avcıoğlu, 1969, s. 229). Tarımda makineleşmenin dönüm noktası 1929 yılı sonunda yoğunlaşan Dünya

Ekonomik Bunalımı olmuştur. Bunalım yılları içinde tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi, petrol yakan traktörlerle tarım yapılmasını ekonomik olmaktan çıkarmıştı. Genellikle büyük çiftçi olan traktör sahipleri, ucuza sağladıkları benzini piyasaya intikal ettirmeyi, tarımda kullanmaktan daha karlı bulmaktaydılar. Bu yüzden hükümet, yeni önlemler almak zorunda kalmıştır. Hükümet, 10 Haziran 1930’da TBMM’den geçen “Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevadd-ı Müştaiile Hakkındaki 752 ve 1527 Sayılı Kanunlara Müzeyyel Kanun” ile tarım makinelerinde kullanılan petrol ve benzin üzerindeki muafiyeti kaldırmıştır. Yasa, petrol ile çalışan traktör kullananların, artık bunları kullanmayacakları için, traktörlerinin tazmin edileceğini de hükme bağlamıştı. Bu durumdaki traktör sayısı 1 844 idi. Hükümet 1930 tarihinden itibaren traktör sahiplerini at kullanmaya teşvik edici tedbirler almaya başlamıştır (Resmi Gazete, sayı: 1524, s. 9118; Tekeli ve İlkin, s. 1988: 84). 1930 tarihinden sonra ülkedeki makineler, daha çok traktörler, bir tarafa atılmış ve ülkenin birçok yöresinde “makine maşatlığı” (mezarlığı) ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde 1923-1930 yılları arasında yaşanan birinci makineleşme hareketi denilen bu tarımda makineleşme çabası böylece son bulmuştur (Hatipoğlu, 1939, s. 88-90; Dinler, 1996, s. 190). 1930 yılından itibaren tarımda at gücünden yararlanmanın teşvik görmesi nedeniyle 1927’de 491 271 olan at sayısı, 1934 yılında 738.000’e, 1937’de ise 1.057.000’e çıkmıştır. Çiftçinin traktör ve öküz yerine atı ikame etmesinde devletin bu konuda uyguladığı politikanın büyük etkisi olmuştur. Atın bir çift hayvanı olarak öküzden daha avantajlı olduğu çiftçiye anlatılmaya çalışılmıştır. At öküzle nispetle daha hızlı iş görmektedir. Çiftçi, öküzle iki günde sürdüğü araziye at ile bir günde sürebilmektedir. Bu yüzden ekim ve hasat dönemlerinde ürünün daha az zarar görmesi ve atıl toprakların üretime sokulabilmesi için atın tercihi rasyonel bir seçimdi. Bu tercih Atatürk’ün demeçlerinde de “Herhalde en küçük bir çiftçi ailesi bir çift hayvana sahip kılınmalıdır, bunda ideal olan öküz değil, beygir (at) olmalıdır” diye yer almaktadır (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, 1945, s. 379; Tekeli ve İlkin, 1988, s. 86). Yalnızca 1930’lu yıllar için değil, 1950’den sonra da küçük çiftçi için atın tavsiye edildiği ve köylünün atla çekilen alet ve vasıtalarla donatılmaya çalışıldığı görülmektedir (TBMM ZC, 28.2.1952, s. 1134). Büyük ekonomik krizin ortadan kalkması ve tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi ve tarımsal üretimin artırılması çabaları tarımda makineleşmeyi yeniden gündeme getirmiştir. Ne var ki, 1923-1930 döneminde bir defa olumsuz deneyim geçiren Türk çiftçisi makine alımında oldukça çekingen davranmıştır. Büyük çiftlik sahipleri traktör alabilecek güce sahip olmalarına rağmen 1930’ların başındaki durumla karşılaşmaktan korkmuşlar, traktör almak istememişlerdir. Çiftçiye tarımda makineleşmenin üretim ve gelir artışı sağlayacağına gösterilmesi lazımdı. Bunun için Devletin tarımda makineleşme konusunda öncülük yapması gerekmiştir. Tarımda makineleşme konusunda çiftçiye örnek olmak için, Devlet tarafından Zirai Kombinalar kurulmuştur (Dinler, 1996, s. 190; Mağden, 1949, s. 8). 1937 tarihinde 3130 sayılı yasayla Ziraat Vekâletine bağlı olarak faaliyete başlayan Zirai Kombinalar İdaresine makine ve aletler ile hayvan satın almak, bitki ve hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek, köy kalkınması ile ilgili tüm işleri yapmak yetkileri verilmiştir. Kombinaların faaliyetleriyle amaçlanan, zirai makine ve araç grupları oluşturarak köylülerin tarlalarını sürüp işlemek ve onları bu yolla teknik tarıma özendirmek, zamanla bu makineleri onların satın almasını sağlamaktır. II. Dünya Savaşı öncesi 300 kadar zirai makine getirilerek uygulamaya geçilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), No: 30 18 1 Yer: 73-28-18; Tekeli ve İlkin, 1988, s. 87; Gök ve Kılınççeker, 2020, s. 631). Başlangıçta çiftçilere oldukça yardımcı olan Kombinalar, daha sonra yozlaşmış ve nüfuzlu kişiler çok ucuz fiyatlara bu kuruma ait makinelere tarlalarını sürdürmeye başlamışlardır (Dündar, 1949).

1.1.1948-1960 Döneminde Tarımda Makineleşme Çabaları

Türkiye’de çok partili hayata geçiş, hükümetlerin geniş oy potansiyeline sahip tarım sektörüne yönelik politikalar yürütmeye başlamalarına sebep olmuştur. Bir yandan Marshall Planı, öte yandan siyasi partilerin kırsal kesimi memnun etmeye dönük politikaları zirai makineleşmeyi teşvik eden bir dönemi başlatmıştır. Bu siyasi nedenlerin yanında tarımda makineleşmenin önemli ekonomik nedenleri de vardı. 1950 yılına kadar Türkiye tarımında emek ve sermaye kıt faktör olmayı sürdürmüştür. Bu nedenle ülke topraklarının çok büyük bir kısmı atıl halde bulunmaktaydı (Vatan, 1949, Nisan 24). Tarım Bakanı Cavit Oral’ın açıklamalarına göre tarım makineleri, özellikle traktör, hem çift hayvanlarının hem de emeğin kıt olduğu bu tarihlerde ülkede tarım yapmaya müsait arazilerin ekime açılmasına imkân sağlayacak tek alternatif olarak görülmekteydi. Türk tarımının makineleşmesi için yurt dışından sağlanacak kredi ve yardımlara büyük önem verilmiştir (Vatan, 1949, Mayıs 5). İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa ülkeleri ekonomik zorluklarını halletmek için Amerika’dan yardım

isteğinde bulunmuşlardır. ABD ise Avrupalılar tarafından bir ekonomik işbirliği teşkilatının kurulması istenmiş, bu suretle kendileri tarafından yapılacak yardımların daha verimli olacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine 16 Avrupa ülkesi bir araya gelerek 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nı kurmuşlardır. Türkiye de Amerikan yardımından yararlanmak için bu teşkilata 1948 yılında katılmıştır. Bu kuruluşun görevi, kuruluşa katılan ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlayacak kararlar almak, yaptıkları programları tetkik etmek ve tavsiyelerde bulunmak, bunlar arasında koordinasyonu temin etmektir. Amerikan Kongresi’nin kabul ettiği bir kanuna göre de, Amerikan yardımı alabilmek için kuruluşa katılmak ve daha sonra ABD ile bir iktisadi işbirliği anlaşması yapmak gerekiyordu. Türkiye de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na girdikten sonra 4 Temmuz 1948 tarihinde bu anlaşmayı imzalamış ve 8 Temmuzda da T.B.M.M., ABD ile Türkiye arasındaki İktisadi İşbirliği Anlaşması’nı onaylamıştır (Resmi Gazete, Sayı: 6956, s. 14398-14402). 1948 sonbaharında da yardım programına nezaret için bir Amerikan heyeti Türkiye’ye gelmiştir. Marshall Planı’nın yürürlüğe girdiği 1948 yılında Birleşmiş Milletler Dış Münasebetler Komitesi’nin yayınlamış olduğu bir raporda Avrupa Kalkınma Programı’na dâhil bulunan ülkelerin bu kalkınmada Amerikan yardımlarına olan ihtiyaç dereceleri incelenmiştir. Bu raporda savaşa geç katılan Türkiye’nin üretici kaynaklarının tahripten kurtulduğu, savaşan ülkelere büyük miktarda maden ve ham maddelerini elverişli fiyatlarla satabilecek duruma geldiği, fakat normal ithal taleplerini gerçekleştirmekte başarıya ulaşamadığı belirtilmiş ve Türkiye’nin Avrupa kalkınmasında özellikle tarım üreticisi olarak olumlu yönde yarar sağlayacağı ifade edilmiştir (Güldamla, 1967, s. 19). Türkiye’ye Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların tutarı 178,6 milyon dolar idi. Bu kredilerden tarım sektörüne kullandırılan kredi miktarı 46.123.000 dolar olmuştur. Marshall Yardım Planı çerçevesinde Ziraat Bankası aracılığıyla tarım sektörüne kullandırılan krediler daha çok ülke ziraatının makineli tarıma geçmesi amacıyla yönelik olarak kullandırılmıştır (BCA, No: 30-1, Yer: 125-801-5; BCA, No: 30-1, Yer: 80-507-5; Marshall Planı ve Türkiye’deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra, 1951, s. 16-18).

Türkiye’de bu dönemde üretimin artırılması ekilen toprakların genişletilmesi ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu II. Dünya Savaşı yıllarında görülen tahıl kıtlığının tekrar yaşanmaması için de büyük önem taşımaktaydı (Kılınççeker-Gök, 2021, s. 79). Tarımsal gelişme başta traktör olmak üzere modern tarım aletleriyle çiftçinin donatılmasına bağlıydı. Şayet köylü traktör ve gerekli ekipmana sahip olursa, üretimin artmaması için herhangi bir sebep yoktu. Bu görüş, 1948 yılından itibaren bütün hükümetlerde hâkim olan görüştü. Çünkü o tarihe kadar ülkede zirai üretimdeki artış ekim alanlarındaki genişlemeden kaynaklanmıştı. Aynı zamanda en önemli üretim faktörlerinden olan toprağın tamamının üretime sokulması gerekmektedir. Ülke tarımında mevcut olan biyolojik ve mekanik güçlerle bunun gerçekleştirilmesi pek mümkün görünmemekteydi. Bu nedenle eksikliği hissedilen çekim gücünün dışarıdan ithal edilecek traktörlerle karşılanması en uygun yoldu. 1948 yılında Türkiye’de 1756 traktör bulunmaktaydı. Marshall Planı sayesinde, 1950 yılı sonuna kadar direkt ve en direkt yardımdan faydalanarak sipariş edilen traktör sayısı 7396 idi. Sipariş edilen bu traktörlerin belirtilen tarihe kadar 6868’i gelmiş ve 6770 adedi çiftçiye satılmıştır (TBMM ZC, 26.2.1953, s. 1146; Ulus, 1949, Temmuz 2; Vatan, 1949, Mayıs 6; Son Posta, 1953, Eylül 3)

Bu traktörler daha çok Seyhan, İzmir, Konya, Ankara, Tekirdağ, Aydın, Eskişehir Manisa illerindeki büyük çiftçiler tarafından satın alınmıştır. Örneğin, Seyhan’da 1171 traktör satılmıştır. Seyhan’ı 486 traktörle İzmir, 436 traktörle Konya, 428 traktörle Ankara ve Eskişehir izlemiştir. En az traktör satın alınan iller ise Bitlis, Hakkâri, Ağrı, Kastamonu, Sinop, Zonguldak gibi ovalık sahası sınırlı tarımsal faaliyetlerin daha çok hayvancılık şeklinde yürütüldüğü iller idi (TBMM ZC, 26.3.1951, s. 48; Çanak, 2017, s. 546). Bitlis ve Hakkâri illerinde birer traktör satın alınmıştır. Devlet adına traktör ithal etme işini yürüten kurum Zirai Donatım Kurumuydu (TBMM ZC, 26.2.1953, s. 1155; Ulus, 19 Ağustos 1949). Aynı dönemde hususi firmalar tarafından getirilen traktör miktarı ise 2170 idi. Traktör ve yedek parça ile ziraat aletleri ithal etmeleri için tahsisatta bulunan firma sayısı altı idi. Bunlar, Çukurova İthalat ve İhracat T.A.O., Türk İnter Makineleri A.O., Koç Ticaret T.A.O., Neptun T.A.O., Mataş Ticaret T.A.Ş. adlı firmalardı. Yapılan bu ithalat neticesinde ülkedeki traktör sayısı 1950 yılında 10.656’ya yükselmiştir (TBMM ZC, 29.3.1951, s. 48; TBMM ZC, 26.2.1953, s. 1146). 1950’den sonra ise traktör ithalatı büyük bir hız kazanmıştır. Ülkedeki traktör sayısı 1952 yılında 31417’ye çıkmıştır. 1953 yılının 10. ayına kadar ithal edilen 34 147 adet traktörün %45’i İngiltere’den, %16’sı Almanya’dan, %25’i Birleşik Amerika’dan, %4’ü Avusturya, İsveç, Fransa, İtalya, İsviçre ve

Macaristan'dan getirilmiştir (TBMM ZC, 13.11.1953, s. 233; Milliyet, 1953, Ekim 29). Türkiye'de kullanılan traktörlerin hemen tamamına yakını ithal traktörler idi. Yüzde 70 hissesi Türkiye'deki çeşitli kamu kurumlarına ait bulunan MineapolisMoline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş tarafından 1955'de Ankara'da bir traktör fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikada kurulduğu tarihten 1960 yılı sonuna kadar 1833 traktör üretilmiştir. Söz konusu şirket yıllık traktör üretim kapasitesinin 1500 olduğunu belirtilmesine rağmen sermaye sıkıntısı nedeniyle fabrika kapasitesinin altında verimsiz bir faaliyet yürütmüştür (BCA, No: 30-1, Yer: 81-512-1; Cumhuriyet, 1955, Mayıs 5).

Türkiye'deki traktör sayısı 1957 yılında incelenen dönem itibariyle en yüksek sayıya, 44 144'e ulaşmıştır. Bu tarihten sonra traktör sayısında kısmi bir azalma görülmüştür. 1960 yılında traktör sayısı 42 136'ya düşmüştür (Devlet İstatistik Enstitüsü (DİK), 1963,s, 15). Traktör sayısındaki bu azalma, muhtemelen ömrünü tamamlayan ve kullanım dışı kalan traktörlerin istatistiklere yansımamasından kaynaklanmaktaydı. Demek ki, 1957 yılından sonra eskiyen ve işlevselliğini yitiren traktörlerin yeri doldurulamamıştır. Bu durum, ele alınan dönem sonlarında tarım sektöründe kârların veya gelirlerin düştüğünü göstermektedir. Gerçekten, 1955 tarihinden itibaren çiftçinin ürettiği malların özellikle hububatın fiyatındaki artış, genel fiyat endeksindeki artışın hayli altında kalmıştır. Genel fiyat endeksi 1950 yılında 92 iken, 1960 yılında 241'e yükselmiştir. Çiftçinin buğday satış fiyatı (ilkel satış fiyatları) ise aynı dönemde 28,4 kuruştan 59,1 kuruşa çıkmıştır. Sivas Milletvekili Halim Ateşalp'in belirttiğine göre, yedek parça ve akaryakıt gibi lüzumlu malzeme ve maddelerin çoğunun temininin mümkün olmaması, karaborsadan ağır fiyatla alınmak zorunda kalınması ve alınan son kararlarla makine, yedek parça ve akaryakıtta zam yapılması nedeniyle makine kullanan çiftçi zor durumda kalmıştı. Yine Ateşalp'in açıklamalarına göre özellikle hububat üreticisi küçük çiftçi kâr etmek imkânlarından mahrum olduğu gibi geçimini dahi sağlayamamakta ve ziraatı terk ederek şehir ve kasabalara göç etmekteydi (TBMM ZC, 19.12.1958, s. 221; Tekeli, Cumhuriyet, 8.4.1958; Akis, 28.3.1959). Başbakan Adnan Menderes'in de ifade ettiği gibi döviz darlığı nedeniyle traktör ithalinde çekilen sıkıntılar çiftçinin daha çok traktör satın almasını zora sokmuştur (TBMM ZC, 20.2.1955, s. 366). Traktör satın almayı kârlı bulmayan çiftçi 1957 tarihinden sonra traktör satın almaya karşı olan ilgisini önemli ölçüde kaybetmiştir. Bu durumun 1963 yılına kadar devam ettiği söylenebilir (Ziraat Vekaleti, 1968, s. 27).

Yukarıda belirtildiği gibi 1950 yılından itibaren traktör sayısında hızlı artış olmuştur. Bu artışta, zirai makine ve aletlerin gümrük vergisinden muaf tutulmasının ve Türkiye'de ve dünyada ticaret hadlerinin tarım ürünleri lehine değişmesinin büyük etkisi vardır (TBMM ZC, 17.3.1950, s. 522-523; Tezel, 1994, s. 427; Keyder, 1988, s. 153). İncelen dönemde traktör sayısındaki artışa paralel olarak, diğer tarım alet ve makineleri sayısında da büyük artışlar görülmüştür. Tarım alet ve makinelerindeki artışa esas itibariyle traktör sayısındaki artış öncülük etmiştir. Çünkü söz konusu aletlerin çoğu traktörün ekipmanları mahiyetindedir. 1948 yılında 4.472 olan traktör pulluğu sayısı 1960'da 47 080'e çıkmıştır. Aynı dönemde 268 olan biçerdöver sayısı 5.554'e, trayer sayısı 140'tan 25.395'e, tınaz makinesi sayısı 11 464'ten 28 498'e, motopomp sayısı ise 253'ten 22.557'ye çıkmıştır (DİK, 1963, s. 15; Ziraat Vekaleti, 1959, s. 4).

Bu dönemde harman makinesi ve biçerdöver sayısında da önemli artışlar olmuştur. Türk köylüsünün en çok ihtiyaç duyduğu tarım makinelerinden biri harman (tınaz) makinesiydi. O dönemdeki iptidai harman usulü mahsulün %15-25'inin ziyan olmasına yol açmaktaydı. Bu durumda harman makinesinin yaklaşık %15-20 oranında ürün kaybının önüne geçilmesine imkan verdiği anlaşılmaktadır (Robinson, 1949).

Bu dönemde traktör ve diğer ziraat makine ve aletleri sayısındaki artışın hükümetlerin teşvik politikalarıyla sıkı bir ilişkisi vardı. Hükümetler ucuz ve bol miktarda kredi açarak büyük çiftçinin traktör almasını teşvik etmişlerdir. 1950-1960 yılları arasında Ziraat Bankasının açtığı tarım kredilerinde büyük artışlar olmuştur. Bu dönemde kredi miktarı 412.196.000 liradan 2.392.097 liraya yükselmiştir (Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi, 1968: 21; T.C. Ziraat Bankası 100. Kutlama Yılı Albümü, 1964: 9; Köylü, 1963: 306). Bu kredilerin önemli bir kısmı traktör alan çiftçilere verilmiştir. Traktörler, çiftçilere 5 yıllık taksitle satılmıştır. Çiftçi satın aldığı traktörün ilk taksiti olarak bedelinin %37,5'ini ödemek durumundaydı. Hükümet bu konuda da çiftçiye yardımcı olmuş ve toplam borç tutarının %37,5'ini oluşturan ilk taksitinin %22,5'lik kısmını Ziraat Bankasından ikraz etmesine imkân sağlamıştır (BCA, No: 30-1-0, Yer: 80-507-5; Ulus, 19. 8. 1949). Traktör satın alanlara açılan kredinin faiz oranı da çok düşüktü. Bu amaçla verilen kredilerde faiz oranları %2,5'e

kadar inmekteydi. Tarım Bakanı Cavit Oral'ın açıklamalarına göre, ithal edilen traktörler illerde kurulan Tevzi Komisyonları aracılığı ile büyük ve orta büyüklükteki işletmelere satılmıştır. Bu komisyonlar traktör satışını denetlemesi satışların aksamasına, yavaşlamasına neden olduğundan 1949 yılı sonlarına doğru sözü edilen komisyonlar kaldırılmış, satışlar serbest bırakılarak daha liberal diyebileceğimiz bir politika uygulanmaya başlanmıştır. Çiftçinin traktör satın alabilmesi için çiftçi olduğunu belgelemesi yeterli sayılmıştır. Traktörlerin bölge ve illere tahsisinde dikkate alınan ölçüt hububat üretimini artırmaktır. Bu nedenle hububat üretim merkezlerinin traktör ihtiyacını karşılamaya öncelik verilmiştir (Ulus, 2 Temmuz 1949; Ulus, 10. 12. 1949; BCA, No: 30-1-0, Yer: 80-507-5). İncelenen dönem başından itibaren küçük çiftçilerin traktör ve tarım ekipmanları ile donatılmasına ilişkin bir takım politika ve projeler düşünülmüştür. Oral'ın açıklamalarına göre, makine almalarına kudretleri yetiştirmeyen ve esasen almaları da işletmecilik prensipleri bakımından doğru olmayan küçük üreticileri istihsal kooperatifleri ve birlikleri halinde birleştirerek Ziraat Bankası'nın himayesi altında modern ziraat alet ve makinelerinden faydalanır hale getirmek alınan önlemlerin başında gelmekteydi (Ulus, 1949, Temmuz 2).

Ayrıca, hükümetler, traktör ithal etmeye başladıkları tarihten itibaren tamirhanelerin kurulması işini de ele almışlardır. Adana başta olmak üzere, Konya, Eskişehir, Diyarbakır, Ankara, Manisa, İzmir ve İstanbul'da kurulacak sabit atölye ve tamirhanelerin ihaleleri 1949 yılı içinde yapılmıştır. Zirai Donatım Kurumu, kurmuş olduğu seyyar atölyelerle çiftçiye hizmet vermeye başlamıştır (Ulus, 1949. Ağustos 19). 1951 yılı başlarında Türkiye'de 9 adedini Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun açmış olduğu 42 sabit tamirhane bulunmaktaydı. Öte yandan devlet, traktör ithal eden firmalara ithal ettikleri traktörlerin tamir ve bakımını yapacak tamirhaneler kurma zorunluluğu getirmiştir. Bu yüzden sözü edilen tamirhanelerden 33 adedini traktör ithal eden firmalar kurmuştur. 1952 yılı sonlarında sabit tamirhane sayısı 73'e çıkmıştır. Aynı tarihte 40 seyyar tamirhane ile 103 adet seyyar bakım ekibi gezdirecek motorlu nakil vasıtaları mevcuttu. Yine bu tarihte Devlet Üretim Çiftlikleri'nin 16 sabit tamirhanesi çiftçilere hizmet vermekte idi (TBMM ZC, 17.11.1952, s. 187). Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in verdiği bilgilere göre 1957 yılına gelindiğinde Zirai Donatım Kurumu'nun başta traktör olmak üzere, tarım makine ve aletlerinin tamir ve bakımı için kurmuş olduğu 15 sabit, 18 seyyar tamirhane ve 33 servis aracı ile hizmet vermekte olduğu görülmekteydi (TBMM ZC, 16.5.1958. s. 158). Zirai Donatım Kurumu 1950 yılı sonundan 1957 yılı ortalarına kadar bu tamirhanelerde 50978 adet traktör, 6.663 adet biçer-döver ve 56 400 muhtelif tarım aletlerinin tamir ve bakımını yapılmıştır. Bu hizmetleri vermek için 23 503 köy gezilmiştir (Ziraat Vekâleti Çalışmaları: 1950-1957: 71). Yine 1959 yılında Donatım Kurumu 10 aylık devre içinde yukarıda sayısı belirtilen tamirhanelerde 535 adet traktör, 366 adet biçer-döver, 953 adet motor, 8091 adet sair ziraat makinesini tamir etmiştir (Ziraat Vekâleti Faaliyetleri: 1959-1960:107). Traktör ithal eden özel firmalar tarafından da 1955 yılı sonuna kadar 300 sabit, 30 seyyar tamirhane ile 310 servis ekibi oluşturulmuştur (Ziraat Vekâleti, 1956, s. 17). Yine tarımında makineleşmenin yaygınlaştırılması çalışmaları kapsamında, Zirai Donatım Kurumu traktör ve tarım makineleri yedek parçaları ile lastik tekerler ithal etmiştir. İthal edilen bu yedek parçalar çiftçilere intikal ettirilmiştir. Örneğin, 1957 yılında Zirai Donatım Kurumu çiftçiye 20 816 368 liralık yedek parça satmıştır. Yine aynı yıl zarfında 26 821 adet dış, 27 497 adet iç traktör lastiği çiftçinin emrine tahsis edilmiştir (TBMM ZC, 16.5.1958, s. 158). Bunlara ek olarak, Hükümet, traktör ve tarım makinelerini kullanabilecek makinistler yetiştirmek için 1949 yılından itibaren kurslar açmaya başlamıştır. Ülkenin 14 yerinde açılan bu kurslardan 1949 yılında 1000 kadar yetişmiş eleman mezun olmuştur (Ulus, 1949. Ağustos 19). Bu kurslarda yetişen sürücü sayısı her geçen yıl artmıştır. 1953 yılına gelindiğinde, 1200-1500 kişinin bu kurslarda makinist ve sürücü olarak yetiştirildiği anlaşılmaktadır (TBMM ZC, 5.11.1953, s. 305). Dönem sonlarında ise bu rakam 2000-2500'lere çıkmıştır.

Bu dönemde küçük çiftçinin tarım makine ve aletleriyle donatılması konusunda da çalışmalar yapılmıştır. 1949 yılında Ziraat Bakanlığı bu konuda bir program hazırlamıştır. Bu programda şu maddeler yer almaktadır: 1- Küçük çiftçi için lüzumlu alet ve makineleri Marshall Planı ile ithal ederek bunların taksitle satışını yapmak, 2- Köy birliklerinin istihsal kooperatiflerini desteklemek ve onları traktör ve ekipmanları ile donatmak, 3- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ve Ziraat Bankası ile sıkı bir işbirliği halinde küçük üreticiye traktör ve traktörle çekilen aletleri intikal ettirmek. Şeker fabrikalarıyla sıkı iktisadi ve zirai bağlar kurmuş olan ve yıllık ekim sahası 12 milyon dekarı bulan şekerpancarı üreticisinin modern tarım yapabilmesi için, bu fabrikaların çalışma sahaslarındaki illere

430 adet traktör tahsis edilmiştir. Bu suretle makine yardımına kavuşan pancar üreticisinin dörtlü münavebe dolayısıyla hububat ziraatını da önemli ölçüde artırması planlanmıştır. Ziraat Bankası da bu program çerçevesinde Tarım Kredi Kooperatifleri ve TARIŞ vasıtasıyla 100 traktörü küçük çiftçiye intikal ettirmiştir. Böylece 1949 yılında ilk partide ithal edilen 1600 kadar traktörün üçte biri küçük çiftçinin emrine verilmiştir. Makine alımlarına güçleri yetmeyen ve esasen almaları da işletmecilik prensipleri bakımından doğru olmayan küçük çiftçileri, üretim kooperatifleri ve birlikleri halinde birleştirilerek Ziraat Bankasının himayesi altında modern ziraat alet ve makinelerinden yararlandırmak hükümetin aldığı tedbirlerin başında gelmekteydi (Ulus, 1949, Temmuz 2).

Türkiye'de bulunan çiftçilerin çoğunluğu küçük işletme sahibi olup traktör alamayacak durumda idi. Bunların da başta çift hayvanıyla çekilen pulluk olmak üzere uygun ziraî aletlerle donatılmaları gerekmektedir. Çünkü ülke topraklarının çok büyük bir kısmı sayısı iki milyonu aşan bu küçük işletme sahipleri tarafından işlenmekteydi. Bu yüzden bunların tarımsal ekipmanlarla teçhizinin ihmalî ülke tarımının kalkındırılması politikasını başarısızlığı uğratacağı. 1950'den sonra bu konuya da el atıldığı görülmektedir. Ülke çiftçilerinin modern ziraat aletleriyle donatılması kapsamında küçük çiftçinin atla çekilen vasıtalarla teçhiz edilmesi işi 1952 yılında programa alınmıştır. Bu iş için 9 milyon lira tahsis edilmiştir. Küçük çiftçinin teçhizi için lüzumlu olan pulluk, tırmık, mibzer ve sair aletlerin mümkün mertebe ülkede üretilmesine çalışılmıştır (TBMM ZC, 25.3.1955, s. 104). Bu "küçük zirai ekipmanlar projesi" kapsamında 1953 yılından 1957 yılı ortalarına kadar çiftçiye dağıtılan makine ve aletler şunlardır: 17 647 adet muhtelif cins hayvan pulluğu, 10.028 adet tırmık, 4765 adet çeşitli araba, 2469 adet tınaz makinesi, 9473 adet mibzer, 9907 adet kültivatör ve 2655 adet orak makinesi. Yaklaşık 7.172.505 lira değerindeki bu alet ve makineler 18 bin küçük işletme sahibine 5 yıl vadeyle satılmıştır (BCA, No: 30-1, Yer: 80-508-9; Ziraat Vekâleti, 1957, s. 71). 1958 yılında ise 6000 küçük işletme sahibine 1069 adet muhtelif cins hayvan pulluğu, 919 tırmık, 2810 adet mibzer, 1101 adet kültivatör intikal ettirilmiştir (Ziraat Vekâleti, 1959, s. 29). Diğer yıllarda da bu miktarlara yakın ziraat aletlerinin çiftçiye dağıtıldığı anlaşılmaktadır (Ziraat Vekâleti, 1960, s. 107). Zirai Donatım Kurumu küçük zirai işletmelerin donatılması için 1944 yılında 7 milyon lira sermaye ile kurduğu Adapazarı Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikasında ürettiği tarım aletlerini de çiftçinin hizmetine sunmaktaydı. Zirai Donatım Kurumu bu fabrikada 1944 yılından 1949 yılı sonuna kadar 55.213 adet muhtelif pulluk, 4.888 adet muhtelif araba, 1 187 adet tırmık, 529 adet tınaz makinesi, 1.423 adet yayık, 666 adet arı kovani ve 36 adet pancar sökme düzeni imal edip çiftçiye dağıtmıştır. Kurum, 1950-1957 yıllarında ise 66.721 adet çeşitli pulluk, 15 752 adet muhtelif araba, 8.668 adet tırmık, 2.465 adet tınaz makinesi, 2 010 adet yayık, 12 766 adet arı kovani 1 822 adet çapa makinesi ve 1004 adet pancar sökme düzeni imal etmiş ve üreticiye satmıştır (Ziraat Vekâleti, 1958, s. 74). Donatım Kurumu, 1957 yılı ortalarından 1959 yılı sonuna kadar da 22.100 adet muhtelif hayvan pulluğu, 2.811 çeşitli araba, 786 adet tırmık, 1 041 adet tınaz makinesi, 895 yayık, 2830 arı kovani, 675 adet çapa makinesi ve 5.407 adet muhtelif ziraat sanatı aleti imal edip çiftçiye intikal ettirmiştir (Ziraat Vekâleti, 1959, s. 29; Ziraat Vekâleti, 1960, s. 107).

Ele alınan dönemde Türkiye tarımında makineleşme konusunda büyük başarı gösterildiğini söylemek yanlış olamaz. Ancak, çiftçinin kullandığı traktör ve tarım makineleriyle ilgili birçok sorunun, üretimi etkileyecek boyutlara ulaştığı da bir gerçektir. Hükümetlerin onca çabalarına rağmen, ele alınan dönemde ülkede, sürekli traktör yedek parçası ve lastik sıkıntısının çekildiği anlaşılmaktadır (TBMM ZC, 26.2.1953, s. 1148; TBMM ZC, 27.2.1957, s. 1031). Zirai Donatım Kurumu ve özel firmalar tarafından açılan tamirhanelerin çiftçinin ihtiyacını eksiksiz bir şekilde karşılayabildiğini söylemek pek mümkün değildir. Çiftçinin, bazen günlerce hatta haftalarca yedek parça bulamadığı veya yakınlarında tamirhane olmadığı için traktöründen yararlanamadığı belirtilmektedir (TBMM ZC, 26.2.1954, s. 1034; Ankara Üniversitesi SBF, 1954, s. 62-63; Aren, 1956, s.). 1950'li yılların sonlarına doğru, bu sıkıntılara yedek parça ve akaryakıt fiyatlarındaki artış da eklenmiştir. Bu yüzden çiftçi bazı dönemler traktörünü tam kapasite çalıştıramamış ve neticede bu durum kısmen üretim kaybına neden olmuştur (TBMM ZC, 16.4.1958, s. 307; TBMM ZC, 19.12.1958, s. 221; Ankara Üniversitesi SBF, 1954, s. 64).

Makineleşmenin Türk tarımı üzerindeki etkisine gelince, öncelikle traktör sayısındaki artış sayesinde tarım alanlarında büyük bir genişleme olmuştur. Tarım alanlarındaki bu artışa, üretim artışı eşlik etmiştir. Ancak bu dönemdeki üretim artışının en bariz özelliği, saha genişlemesine bağlı bir artış olmasıdır. Yani, daha öncede belirtildiği gibi, bu dönemde üretim artışı ekstansif

(üretim alanındaki genişlemeye bağlı) bir gelişmenin sonucudur. Ekilişlerdeki artış, çayır ve meraların azalmasına yol açmıştır (DİK, 1963, s. 3-5). Hayvancılık konusunda belirtildiği gibi, meralardaki azalma ülke hayvancılığının gelişmesini sınırlandırıcı bir etki yapmıştır. Hayvancılık alanında görülen bu olumsuzluğa rağmen, makineleşme ile birlikte tarımsal üretimde meydana gelen artış, ülke insanının beslenme sorununun büyük ölçüde çözülmesine katkıda bulunmuştur (Aktan, 1966, s. 15). Aynı zamanda makineleşme sayesinde Türkiye’deki tarım arazilerinin sınırına ulaşılmış ve bu durum, üretimi artırmak isteyen çiftçinin kimyasal gübre, tarım ilaçları, motopomp gibi modern girdi ve araçları kullanmaktan başka seçeneğinin olmadığını görmesini sağlamıştır. Kısaca makineleşmenin, bu etkisi ile yoğun tarıma geçişi teşvik edici bir rol oynadığı söylenebilir.

Makineleşmenin ülkede önemli ölçüde sosyal ve demografik etkileri de olmuştur. Köylünün traktör sayesinde kentlerle teması artmıştır. Kentin sunduğu imkânlar hakkında köylü daha çok bilgi sahibi olmuştur. Makineleşme sayesinde toprağını ve işini kaybeden çiftçi ve işçi kendisine daha iyi yaşam sunacağını düşündüğü kentlere göç etmeye başlamıştır. İncelenen dönemde Türkiye’de, makineleşme ile birlikte kırdan kente demografik bir hareketin başlamasında makine-işgücü ikame ilişkisinin büyük bir rolü olduğu bilinen bir gerçektir. Bir traktörün asgari 4 ve azami 9 işgücünü ikame ettiği kabul edilirse (Kadayıfçılar, 1968, s. 63-65; Aksöz, 1974, s. 5; Kazgan, 1957-1958, s. 381), bu suretle serbest kalan işçi sayısının, 1950-1960 döneminde ortalama her yıl, 160.000 ile 20.0000 arasında olduğu söylenebilir. Tarım kesiminde çalışan işçinin aile fertleri de ilave edildiğinde bu rakam 2-3 katına çıkmaktadır. Kırsal kesimde işini kaybeden bu nüfusun tamamı değilse de büyük bir kısmı şehirlere göç etmiştir (Tütengil, 1969, s. 31). 1950-1960 döneminde kırdan kente nüfus hareketinin görülmesinde tarımda makineleşmenin etkisi büyük olmuştur. Şehirlere göç eden bu insanlar, yeterince sanayileşmemiş bir ekonomiye sahip olan Türkiye’de çarpık kentleşmenin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Şehirlerde istihdam edilemeyen bu nüfus, düşük ücrete razı, gecekonduarda yaşayan gizli ve açık işsizlerin yaygın bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dinler, 1996, s. 196). Öte yandan köyden kente göç eden bu insanlar sanayi sektörü için ucuz işgücünü oluşturmuşlardır. Bu durum ülke sanayisinin gelişmesi için olumlu bir ortam yaratılmasına katkı sunmuştur.

Makinenin Türkiye tarımına girişi köylü üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Tarımsal makine ve aletlerin etkin bir şekilde kullanımı yeter büyüklükte sahalar talep ettiğinden makineleşmiş işletmeler diğerlerinden daha büyük olma eğilimi göstermişlerdir. Makineleşme önceleri çeki hayvanları için gerekli olan yemlerin yetiştirilmesine tahsis olunmuş geniş arazinin serbest kalmasını sağlamış, buraların ticaret veya besi ve süt hayvanlarının yem üretimi için kullanılmasına olanak vermiştir.

Toprak sahibi işletmeciler için, makineleşme özellikle rakipleri ile rekabeti sürdürme imkânsızlığı içinde bulunan marjinal ve etkin olmayan küçük üreticiler için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çünkü makineleşmiş işletmelerin üretim maliyeti, teknik ilerlemenin rasyonel bir şekilde kullanımından dolayı azalmıştır. Küçük işletmecilerin birçoğu, tarım sektöründe kalmak istemeleri halinde büyük işletmelerle rekabet edemediklerinden ziraat işçisi durumuna düşmüşlerdir (Anker, 1956, s. 36-37). Bunların birçoğu iş bulmak umuduyla kentlere göç etmişlerdir.

Türkiye’de tarımda makineleşme, havaların da iyi gitmesi sonucu, 1950’lerin ilk yıllarında hububat ve pamuk rekoltesinin önemli ölçüde artmasına yardım etmiştir. Bu üretim artışı sayesinde hububat darlığı çeken Türkiye sözü edilen yıllarda hububat fazlasına sahip olmuştur. Makineleşme sayesinde toprak daha iyi işlenmiş, tohumlar en uygun zamanda ekilmiş ve hasat zamanları azaltılmış ve randıman hissedilir derecede yüksek olmuştur. Ekilen toprakların sahası artmıştır. Başlıca tarım ürünleri çeşitlerinin ekim sahaları çoğalmış ve uzmanlaşmaya doğru bir eğilim görülmüştür (Milliyet, 1953, Kasım 23; Anker, 1956, s. 37).

Toprağın küçük miktarda mülk sahiplerinin elinde toplandığı köylerde işgücüne talepte azalma görülmüştür. Çünkü bu bölgelerde mülk sahipleri ücretli işgücü sayesinde yarıcılık sisteminden büyük işletme sistemine geçebilmişlerdir. Birçok işletme sahibi ücretli işgücü çalıştırmıştır. Makine sahibi mülk sahipleri bakımından kiracı çiftçilerin miktarı çoğaldı ve yarıcılar eksilmiştir. Bu olgu, ellerindeki tarım makinelerinden mümkün olduğu kadar çok yararlanmak için kiracıların daha fazla toprak kiralamalarından ve toprak sahiplerinin yarıcılık yerine kendi topraklarını ücretli işçiler vasıtasıyla bizzat işletmelerinden kaynaklanmıştır. Yarıcıların bazıları ücretli ziraat işçisi durumuna geçtiler. Başka iş bulamayanlar şehirlere gitmektense genel olarak köylerde kalmayı

tercih etmişlerdir. Makineleşmiş bölgelerdeki mağazalar ve hizmetlerin miktarı çoğaldı ve dışarı ile temaslar gelişmiştir (Aktan, 1954, s. 24; Kazgan, 1966, s. 127).

Sonuç

İncelediğimiz dönemde Türkiye’de tarımın geliştirilmesi ivedilikle çözülmesi gereken bir problem idi. Kentlerde ve tarım dışı sektörlerde çalışanlara kıyasla çok düşük gelir elde eden tarımla uğraşan yaklaşık 19 milyon nüfusun istihdam ve refah durumunu düzeltmek, hükümetlerin en önemli görevleri arasında bulunmakta idi. 1950’den sonra kalkınmanın köyden başlatılmak istenmesinin belki de en önemli nedenleri ülke nüfusunun büyük kısmının köylerde yaşıyor olması ve çiftçinin gelirinin çok düşük olmasıydı.

II. Dünya Savaşı yıllarında açlık çeken köylünün doyurulması ve refah düzeyinin artırılması için tarım kesiminin kalkındırılması gerekmektedir. Bunun için yapılması gereken, tarımsal üretimin artırılmasıydı. Ziraî üretimin artması hem, Atatürk’ün deyişiyle, “milletin efendisi” kabul edilen köylünün geçim standartlarının yükselmesini sağlayacak hem de ülkeye daha çok döviz kazandırarak sanayinin, topyekûn ekonominin ve toplumun kalkınmasına büyük katkıda bulunacaktı. Bu yüzden 1950 yılından itibaren tarım temelli ekonomik kalkınma politikası uygulanmıştır. Öncelikle, ülkede tarım yapılabilecek durumda olan atıl toprakların üretime kazandırılması için çiftçinin sermaye mallarıyla donatılmasına çalışılmıştır. 1948 yılında başlatılan ve 1950’den sonra büyük bir hız kazanan tarımda makineleşme politikası, işlenmeyen toprakların tarımsal üretime kazandırılması temel amacını taşımaktaydı. Çünkü 1950’lere kadar Türkiye tarımında kıt olan üretim faktörü daha çok sermaye malı, yani ziraî makine ve ekipmanlar ile çift hayvanı idi. 1950-1960 yılları arasında Türk tarımındaki en önemli gelişmelerden biri, tarımda makineleşmenin gerçekleştirilmesi ve çiftçinin ziraî ekipmanlarla donatılmasıdır. Tarımda makineleşmenin yarattığı en büyük etki, ekim alanlarındaki genişleme olmuştur. 1949 yılında işlenen tarım sahası 14.542.000 hektar iken 1960 yılında 23.227.000 hektara çıkmıştır.

Tarımın makineleşmesinde Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından çiftçiye açılan kredilerin büyük rolü olmuştur. Ziraat Bankası’nın ve onun finanse ettiği kurumların çiftçiye verdiği kredilerde 1950’den sonra büyük artış görülmüştür. Ziraî kredilerdeki bu artış ekonomik açıdan üretimin artmasına hizmet etmiştir. Çünkü 1950-1960 döneminde ülke çiftçisinin tarım makine ve aletleriyle donatılması için hükümetler büyük çaba harcamışlar, çiftçiye bu amaçla büyük miktarda düşük faizli kredi açmışlardır. Bu sayede Türkiye tarımının çehresi değişmiş, tarıma elverişli olan ülke topraklarının çok büyük bir kısmı üretime sokulmuştur. Öte yandan ülkede traktör sayısındaki artış köylünün ilçesi ve kentle olan ilişkisini daha yoğun hale getirmiştir. Çiftçiler köylerine çok uzak olmayan ilçe ve şehirlere ürettikleri malları götürüp pazarlamaya başlamışlardır.

Köylü, artan ulaşım araçları ve traktör sayesinde kısa sürede çevresindeki kazalara ve kente ulaşabilme imkânına kavuşmuştur. Bu durum köylünün iktisadi zihniyetini de etkilemiştir. Daha önce kendine yetecek kadar üretim yapmayı amaç edinen köylü, pazarlama imkanlarının gelişmesi ile daha çok kazanç elde etmek için daha çok ve kaliteli ürün yetiştirme düşüncesine ve isteğine sahip olmuştur. Kent pazarları hakkında bizzat görerek bilgi edinmeye başlamıştır. Üretim planını pazarları takip ederek daha akılcı şekilde yapmayı öğrenmiştir. Köylü karayolu ulaşımının gelişmesi sayesinde tek ürün yerine, daha çok kazanç getiren meyve ve sebze gibi ürünleri yetiştirmeye yönelmiştir. Tarım ürünlerinin, öz tüketim dışında, pazarlanan kısmı artmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 73, Dosya No: 28-18.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=56520&Hash=61FE252B0367105809A7AB09C12BACB6E0F8E6B49AB5B07B51DA057C39023506&Mi=0>

BCA, Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 125, Dosya No: 801-5.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=276964&Hash=9>

515F51039F3B15AE032AEC5FBADDB1EA2B6EAB20FE5FEBF6EEB66D1CF2CE7F0&Mi=0

BCA, Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 80, Dosya No: 507-5.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=275586&Hash=F6A0747A48BD655077FE6D99DD749684930CD5A54B20EA10D424E3E5D8FF3449&Mi=0>

BCA, Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 80, Dosya No: 508-9.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=276085&Hash=9E57BC6A90A9D6A414AE4EBF42985E0C7D2C5B3FB5AAA8F13284F9A88EE6866D&Mi=0>

BCA, Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 81, Dosya No: 512-1.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=273114&Hash=B05F727F1C662062BB0735A60504390B9109B2D1967FEC1001F484FDBAAF4DE1&Mi=0>

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Devlet İstatistik Enstitüsü. (1970). *1927 Tarım sayımı*. (1.Baskı). Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (1948.13.7). *Resmi Gazete*, Sayı: 6956.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6956.pdf>

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (1930. 19. 6). *Resmi Gazete* Sayı: 1524.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1524.pdf>

Tarım Bakanlığı. (1968). *Türkiye tarımında gelişme eğilimi: grafik ve istatistikler 1938-66*. (1. Baskı). Tarım Bakanlığı Planlama ve Ekonomik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Ziraat Bankası. (1964). *T.C. Ziraat Bankası 100. Kutlama Yılı Albümü*. (1.Baskı). Ziraat Bankası Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1950). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VIII, Cilt 2.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=242:243&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=2&v_birlesim=012

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1951). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IX, Cilt 6.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=357:358&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=6&v_birlesim=070

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1952). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IX, Cilt 13.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=266:267&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=13&v_birlesim=040

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1953). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IX, Cilt 20.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=230:231&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=20&v_birlesim=041

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1953). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: IX, Cilt 25.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=112:113&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=19&v_birlesim=025

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1954). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: IX, Cilt 28.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=160:163&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=27&v_birlesim=028

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1955). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: X, Cilt 5.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=108:109&v_meclis=1&v_donem=10&v_yasama_yili=&v_cilt=5&v_birlesim=040

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1955). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: X, Cilt 6.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=211&v_meclis=1&v_donem=10&v_yasama_yili=&v_cilt=6&v_birlesim=059

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1957). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: X, Cilt 17.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=948:949&v_meclis=1&v_donem=10&v_yasama_yili=&v_cilt=17&v_birlesim=047

Türkiye Büyük Millet Meclisi.(1958). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: XI, Cilt 4.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=103&v_meclis=1&v_donem=11&v_yasama_yili=&v_cilt=4&v_birlesim=067

Türkiye Büyük Millet Meclisi.(1958). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: XI, Cilt 6.

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=127:128&v_meclis=1&v_donem=11&v_yasama_yili=&v_cilt=6&v_birlesim=013

Ziraat Vekaleti (1956), *Ziraat Vekâleti 1955 mali yılı çalışmaları*. Ziraat Vekâleti Yayınları.

Ziraat Vekaleti (1957), *Ziraat Vekâleti çalışmaları: 1950-1957*. Ziraat Vekâleti Yayınları.

Ziraat Vekaleti (1959), *Ziraat Vekâleti faaliyetleri: 1958*. Ziraat Vekâleti Yayınları.

Ziraat Vekaleti (1960), *Ziraat Vekâleti faaliyetleri: 1959*. Ziraat Vekâleti Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1963), *Zirai istatistik özetleri: 1941-1962*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Akis

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Ulus

Vatan

Kitap ve Makaleler

Aksöz, İ. (1974). Teknoloji ve tarımsal gelişme. *Haydar Fugaç'a armağan* (1. Baskı. s. 1-43) içinde. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Aktan, R. (1954). Zirai istihsalde makine kullanılması hadisesinin ekonomik analizi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 9 (1), s. 11-44.

Aktan, R. (1966). *Türkiye ziraatında üretkenlik*. (1. Baskı). Milli Üretkenlik Merkezi Yayınları.

Anker, D.L.W. (1956), Ziraatın makineleşmesinin neticeleri, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), s. 20-40.

Aren, S. (1956, 21 Kasım), Gene traktöre dair, *Cumhuriyet*.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri I, TBMM'de ve CHP kurultaylarında (1919-1938). (1945), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin düzeni: dün-bugün-yarın*. (1 Baskı). Bilgi Yayınevi.

Bilmez, B. C. (2000). *Demiryolundan petrole chester projesi: 1908-1923*. (1. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çanak, E. (2017). *Tarihi, siyasi, sosyal ve iktisadi yönleriyle Adana (Seyhan) 1923-1956*. (1. Baskı). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Dinler, Z. (1996). *Tarım ekonomisi*. (1. Baskı). Ekin Kitabevi Yayınları.

Dündar, T. (1949, 2 Ocak), Bir tasarı dolayısıyla. *Ulus*.

Faik (1934, Ağustos). Türkiye'de ziraat makineciliğinin tarihçesi, *Ziraat Gazetesi*, C. 5, s. 231-241.

Faik (1934, Eylül). Türkiye'de ziraat makineciliğinin tarihçesi II, *Ziraat gazetesi*, C. 5, s. 267-271.

Gök, S. ve Kılınççeker, Ö. (2020). Cumhuriyet Halk Partisi intihap mahali raporlarına göre Urfa'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1944-1948). *Anemon Muş Alparslan*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 625-637. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/1002803>.
- Gökgöl, M. (1935). *Türkiye buğdayları*, C. I. (1. Baskı). Tarım Bakanlığı Yayınları.
- Güldamla, A. (1967). 1948 Yılındanberi Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı ve Türk ekonomisine etkileri. (1. Baskı). Ayyıldız Matbaası.
- Hatipoğlu, R. (1939). *Ziraat aleminden vakıtlar ve düşünceler*. (1.Baskı). Dönüm Neşriyatı.
- Kadayıfçılar, S. (1968). Kuvvet makinaları ve bitkisel ürünler üretilmesinde verimliliğin artırılması. *Tarım Semineri, 15-19 Nisan 1968* (s. 55-89) içinde. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Kazgan, G. (1957-1958). Şehirlere akın ve iktisadi değişme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19 (1-4), 375-394.
- Kazgan, G. (1966). *Türkiye'de tarımsal gelişme: 1948-1962*. (1. Baskı).İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1988), Türk tarımında küçük meta üretiminin yerleşmesi: 1946-1960, Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Der.), *Türkiye'de tarımsal yapılar: 1923-2000*. (1. Baskı. s.163-178) içinde. Yurt Yayınları.
- Kılınççeker, Ö. Ve Gök, S. (2021). Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden Türk ordusuna yapılan yardımlarda Türk Kızılay'ının rolü (1940-1943). *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 274-294. <https://doi.org/10.32579/mecmua.849277>
- Köylü, K. (1963). *Ziraat iktisadı, zirai işletmecilik*. (1. Baskı).Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Mağden, R. Z. (1949). *Zirai kombinalar*. (1. Baskı). Ziraat Vekaleti Neşriyatı.
- Marshall Planı ve Türkiye'deki tatbikatı hakkında muhtıra* (1951). (1. Baskı). T.C. Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Yayınları.
- Robinson, R. D. (1949, 16 Haziran), Marshall Planı ve Türk köylüsü. *Vatan*.
- Silier, O. (1981). *Türkiye'de tarımsal yapının gelişimi: 1923-1938*. (1. Baskı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Şenel, N. U. (2004). *Mahmut Esat Bozkurt*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1988). Devletçilik dönemi tarım politikaları: Modernleşme Çabaları. Ş. Pamuk ve Z. Toprak, Der.), *Türkiye'de tarımsal yapılar: 1923-2000*. (1. Baskı. s. 37-89) içinde. Yurt Yayınları.
- Tekeli, E. (1958, 8 Nisan). İktisadi durumumuz için bir yabancının görüşleri. *Cumhuriyet*.
- Tekelioğlu, Yavuz (1983). *Türkiye'de tarımsal makineleşmenin temel sorunu: traktörler*. (1. Baskı). Türkiye Zirai Donatım Kurumu Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi: 1923-1950*. (3. Baskı).Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.(1954). *Türkiye'de zirai makinalaşma*, (1. Baskı). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1969). *Türkiye'de köy sorunu*, (1. Baskı). Kitap Yayınları.